

ABLONCZY LÁSZLÓ

*Sinkovits Imre az utolsó évadban: 1963/1964**A Nemzeti Színház 175 éves ünnepére**Gombos Katalin emlékére*

„S a' hallgató dicsőségnek halál,
Most rajtad a' sor. Íme rémhadak!”
(Vörösmarty: *Árpád ébredése*)

MACBETH. Sinkovits Imrét már Major Tamás is hívta vissza, de leváltották. S hogy 1962 őszétől a minisztérium színházi főosztályának éléről érkezett igazgató, Meruk Vilmos is invitálta, ez megerősítéssel szolgált: ha művészi igényében nem óhajt gyöngülni, akkor lassan illendő bevégezni az angyalföldi színpadi királyságot. Mert 1958-tól száműzetésében is boldog éveket élt a József Attila Színházban. 1963. augusztus 1-jétől visszaigazolt a Nemzetihez. Akkoriban röppent fel az a makláryáda, miszerint megkérdezte Majort: „Mondd, Tamás, ki most az általad irányított Nemzeti igazgatója?” Főrendezői posztján Major maradt, így bizonyos: ő döntött arról, hogy Sinkovitscsal megrendezi a *Macbethet*.

De miért éppen a *Macbethel* kezdődött új élete a Nemzetiben? Intézményes okát Meruk Vilmos igazgató azzal magyarázta, hogy az 1963/64-es Shakespeare-év jegyében a Nemzeti Színház, az Operett és a Madách közösen hirdetett ciklust, s a tragédia ennek első darabjaként kerül színre. Sok más darabbal is kezdhették volna a sorozatot. De miért a *Macbethet* választották? Major Tamásnak fontosnak mutatkozott. Nem is Sinkovits érkezése folytán és nem is a Shakespeare-év okán. De hogy súlyosan fontos ügye volt a tragédia, igazolja: az 1963-as évben Major a Rádióban is megrendezte. A hangjátékban Bessenyei Ferenc alakította Macbethet, Sinkovits Banquót. Iménti kérdésünket tehát úgy árnyalhatjuk, hogy Major, akit a pillanat politikai hangoltsága mindig erősen inspirált, 1963-ban miért éppen Shakespeare egyik legnehezebb és legsötétebb művével foglalkozott?

Előbb néhány politikai szempontot említsük, vélhetjük, egyik-másik esemény talán ingerként átfutott Major darabválasztásában.

KÁDÁR ORSZÁGA már fényesedett; 1956 elítélteinek jó része kiszabadult; az ENSZ fórumáról a magyar kérdés levétetett. Lassan a mindennapi boldogulás igyekezete, az emlékezet kopása folytán, a kollektív tudatalatti mélyébe szorítottan, az ország színe egyre inkább '56 amnéziájának jeleit mutatta – a visszája a mélyben szenvedett, túrt és hallgatott. Kádár nyájasítási hadművelete biztatón alakult, már bátorsága volt ahhoz, hogy vérestorkú tetteitársát, Marosánt is kikoptassa a hatalomból. 1962 őszére a Kádár körüli pártvezetés hatalmi harca tetőzött, Marosán már nyíltan támadta az első titkárt: „...ne vonsojlanak engem ezen az úton, Ha önök közül senki, de én megkövetem mindenkitől, hogy 1956 emléke ne vesszen el” – mondta Marosán 1962 augusz-

Fejezet a *Sinkovits Imre a Hargitán* címmel készülő könyvből.

tus 9-én a Politikai Bizottság ülésén. Nem a forradalom emlékére, hanem a kommunista eszme roncsolódására gondolt, tehát az „ellenforradalom”-ra értette természetesen. Augusztus 11-én a Központi Bizottság ülésén Marosán a Rákosi-kor felelőseinek névszerinti és kritikus tisztázását követelte. „Döbbenjünk rá a tényekre, a borzalmakra, és ne finnyáskodjunk. A KB-nak ismernie kell az igazságot, a tényeket, mert manapság is sok a hízelgő, a tisztességet elnyomni kész, talpnyaló karrierista” – s az elvtársi győzelmek ellenére Marosán minden pártfunkciójáról lemondott. Noha Kádár még egyezkedni próbált vele, nem engedett. Marosán emlékiratában Kádár emberi-vezetői viselkedésének változásait is említi: „Az utóbbi időben Kádár goromba lett, ha valaki elvétett egy szót, már gúny tárgyává lett. Igaz, utána megjegyezte, csak tréfált. De nem mindenki szereti az olyan tréfát, ami sértő. A másik véglet volt, ha Kádár bármit mondott, netán káromkodott, akkor is mosolyogni illett. Miféle vezetés az, ahol az egyik félnek mindent szabad, a másiknak semmit. Kezdett szeszélyessé válni, türelmetlen lenni másokkal szemben, de saját magával nem. S ami nem kevésbé hiba, nem viselte el a kritikát, és nem is bocsátotta meg (*Fel kellett állnom*). S azt is írja Marosán, kialakult a főtítkárról egy hozsannázó társaság, „Szirmai, Sándor, Biszku jártak az élen”, akik Kádárt egyre fűtötték önhittségében.

Említettük: Majort 1962 nyarán leváltották igazgatói posztjáról. Már előző év végi társulati ülésen Bessenyei zengette nyugtalanságát Major ellen, aki érzékelhette: a magas vezetésben is gyöngül a tekintélye. Talán ezért is kényszert érzett arra, 1961 őszén hogy az SZKP XXII. kongresszusáról nyilatkozzon. Furcevát dicsérte, és a Rákosi-idők blóddli zsargonjában lelkesedett: „Soha olyan világosan még nem fogalmazták meg a művészet szerepét, mint most. Soha ilyen nagyszerű és elérhető célt nem tűztek eléje. A művészet kötelessége ebben a szinte viharos fejlődésben, segíteni az embernek” (*FSzM* 1961. X. 27.). Am a hűségnyilatkozat is már kevésnek mutatkozott direktori üdösségének tartosításához.

Major Tamás észjárását nehéz követni, de az biztos, hogy Shakespeare tragédiáját nem azért vette elő, mert a Nemzeti régen játszotta. Az adattár szerint Rátai Dénes (1887–1980) rendezésében a színház 1950. április 22-én mutatta be Major Tamással a címszerepben. Bár Rátai 1962-ig a Nemzeti tagja volt, rendezőként jegyezte a *Macbethet* – utolsó önálló munkájaként. Amúgy esti ügyeletesként és segédrendezőként dolgozott általános megbecsülésben. Major is tisztelte, de aligha kétséges: inkább sajátmagát rendezte Macbethnek, s nem Rátai vitte a hangot a próbák során.

Egykori nemzetisek emlegették: amikor 1950-ben Major próbálta a szerepet, majd színpadra lépések alkalmával is hangosan és mániákusan mondogatta: „Macbeth: Rajk László! Macbeth: Rajk László!” Bár Gábor Miklós emlékezete szerint: „Major meg azt mondta Macbeth = Tito. De végül is mi látszott ebből a Macbeth = Tito koncepcióból a színpadon? Macbeth katonái úgy tartották mellük előtt a fegyvert, mint a géppisztolyt. De a *III. Richárd* előadása 1955-ben ellenálló produkcióként maradt meg az emlékezetekben. Hisz ebben a koncepcióban éppen az volt a legjobb, hogy lehetett Tito, lehetett Sztálin is. Csak éppen amikor Major Titórol beszélt, senki se gondolt Sztálinra, mintahogy 1955-ben senki se gondolt Titóra.” Annyiban téves Gábor gondolatmenete, hogy 1950-ben mindenki gondolhatott Titóra, hiszen a lapok, a rádió, pártgyűlések központilag diktált témája: Tito, a láncos kutya. Ami pedig már Rajkot is azonosította Titóval, hiszen egyik fő vád titóista árulása volt.

Macbeth = Titó = Rajk hangosan hirdetett gondolat Major félelemében rendezett magánpolitikai színháza is volt, hiszen Rajkkal látványosan nagy barátságot ápolt. Jele volt ennek, hogy 1948 szilveszterét a belügyminiszter a Nemzeti művészek körében ünnepelte. 1949. június 25-én a Rajk-üggyel kapcsolatosan nagy-budapesti kommunista aktívát rendeztek, s ezen Kádár János belügyminiszter beszámolóját követően Marosán előterjesztésében voltaképp már a halálbüntetés fenyegetése lappangott. A Rajk elleni vádakat Rákosi mellett Péter Gábor fabrikálta, amelynek egyik pontja: „...állítólag ő erőszakolta ki Major Tamásnál, hogy megkapja a Nemzeti Színház aranygyűrűjét” – olvasható Farkas Vladimír emlékiratában. Bizonyára nem kellett Rajknak erőszakoskodnia, mert a síófoki üdülőt éppen az ő jóvoltából kapta meg Major színháza. Így a barátság jegyében az alkalmi gyűrű intézményes köszönetnek is mondható. 1949 szeptemberében a Vasas Színházban a sztálini belügy és Rákosi szcénája szerint lebonyolították a tárgyalásnak nevezett komédiát, s október 15-én Rajkot, Szalait és Szőnyit kivégezték a Conti utcai ÁVH-börtön udvarán. Igen, hogy mentse magát Major, Rajk László köpönyege alól ki kellett surrannia.

S az már nyílt hitvallás és vádbeszéd! Azt mondja egyhelyütt Benedek András: Major fanatikus volt! Talán ebben az 1945-től számított életszakaszában igen. Hihette a Rajk ellen gyártott érveket? Sok, hozzá hasonló értelmiségi pártember is elhitte a rágalomáradatot. Alighanem Major hithű korszaka 1953-ban bezárult, attól számítva inkább színházért és a maga igazgatóságáért lavírozott mindennapi álságos, elvtársi komédiák mesteri játékosaként. Ugyan a forradalom napjaiban megalázó helyzetekben, rezzenetlen maradt, lapított, elbújt, majd engedékenyen feltámadt, aztán folytatta elvtelen alkalmazkodását. A főiskolán is: bűnbocsánatos monológjában Hevesi szellemét is ígérte, s tág szakmai igényességet, aztán maradt minden változatlan. Az óráira hol bejárt, hol sameszai helyettesítették. Majd új életre támadt a Nemzetiben is, de cinizmusa erősödött. A színház mániákusaként maradt változatlanul, de már éledezett benne: nem kell ezt a rendszert olyan komolyan venni – Kádár elvtársastól kezdve... Hosszú ez a folyamat persze; riválisától, a társulat által rajongott Gellért Endrétől megszabadult, másokat nem tekintett partnerének. Egy akkor főiskolás, a Nemzetiben dolgozó rendezőhallgató mondja: soha olyan felszabadultnak és mámorosnak nem látta Major, mint Gellért temetésének estéjén, amikor azon a márciusi estén a direktor szobájában beszélt vele.

Lassacskán Major azt is felismerte: elég némely időszerű politikai hivatkozással a pártosságban tündökölni, megélni, hinni már fölösleges, így is fönnmaradt a körhintán, de nem óhajtott beleszédülni. Régi bőrének vedlési ambíciójában, művészi és politikai tájékozódásában Brechtre is így talált. Ekképpen a korábbi eszmény, Sztanyiszlavszkij neve és módszere felejthető. A nagy „szovjet példa” helyett: Brecht! Fanatizmusa Brechtben merült el. Major hatvanas évek végére képviselőségét is felhagyva, lassacskán kikopott a politikából. Színészi teljesítményeiről is csöndesebben lelkesedtek a sajtóban; Mensáros, Latinovits, Gábor nagyformátumú alakításai emelkednek eseményné. Ám Major rekedt-fanyaros kommentátori spleenje egyre többet feltűnik a filmekben. Jenője Lujzával vagy Majoros bácsija nem a színpadról, hanem a rádió-kabaré jeleneteiből visszhangzik országossá. Lám ez is a Kádár-kor természete: egykor a kommunista párt nagy hullámlovása közügyi-művészi transzvesztitaként feledtetve ő volt, bolsevik tündöklését, a rendszerkritikus jelenetek jelképi alakjává változott át. Tetőzött virtuóz produkciója Csurka István *Döglött aknák* (R.: Iglódi István, Katona József Színház, 1971).

V. 7.) című darabjának Moór Jenő szerepében; egy jó évtizeden át Molière-en pácolt peccsenyész figurája színészi életműnek nagy alakítása: Major virtuóz clown. Olyik időken színházvezetőként macbethi és III. Richárd-i vonásokkal...

1963 NYARÁN járunk még, s ha Major Tamás emberi, közéleti és művészi évtizedeiben villámtúrúztunk is, visszajutottunk a kérdéshez: Miért a *Macbeth*? Sinkovits Imre a tavaszi Cassius-vendégszínháztól eltekintve, jelentős Shakespeare-szerepet és Molière-vígjátékban addig soha nem játszott. Az angyalföldi sziporkázó előadások népszerű színésze, aki korábban a Nemzetiben jobbára jelenetnyi szerepekben, ám feltűnő tehetséggel, főként komédiázott, visszatér rajongva tisztelt társulatába! Nyáron még a József Attila Színház képviselőjében a Rádióban a fővárosi teátrumok vetélkedőjében paródiákkal parádézott, s ám a központi sajtószolgálat jóvoltából az üzemi lapok (*Kőbányai Gyógyszer, Műanyag*) címben is tudatták: „Sinkovics Imre újra a Nemzeti Színházban”, s már az uralkodó osztály óhajaként szól a megbocsátó jelentés: „A közönség régi óhaja teljesül, mikor újra a Nemzeti Színház színpadán láthatja az ország egyik legjobb, legmodernebb színészét, Sinkovits Imrét.” Családneve ugyan bizonytalan végsőképp íratik, de fontos a hír, mert társadalmi örömet nyújt az.

Állíthatjuk: a képzelt közönségben nem volt egyetlen rajongó sem, aki Macbethnek képzelte volna nagy visszatérőként. Egykori színházának nem biztosabb lett volna őt egy jókedvű előadásban visszafogadni? Bizonyosan. Majort dicséri, bátran, hőkkenetesen döntött – S. I. véres tragédia játékosaként érkezzen a Blaha Lujza térre. Az is bizonyos: nem szerepparádéra vagy valamiféle diadalos jutalomjátékra gondolt egykor eltessékelt színészének újrakonosításakor.

Föntiek nyomán tűnődhetünk a régi észjárása nyomán, kire gondolt a leváltott Major Macbeth–Sinkovits színpadra képzelésében? Egy bizonyos: nem egykori barátjára, Rajkra. De Kádár elvtársra már gondolhatott. Azért különösen is, mert a Rajk elleni perben és kivégzésében Kádár döntő szerepet játszott. S ha '56-ban újratemetésével Rajk megígazult, folytatható a történelmi-politikai szerep- és színjáték a közelmúlti, az ötvenhat után történtek macbethi eseményeivel is – gondolhatta Major.

„...ettől a perctől / Szívem rezzenéseivel együtt / Rezzen a kezem. S most is, koronázd, / Tett, az eszmét, egyszerre gondolat s tett...” (Szabó Lőrinc fordítása) – mondja Macbeth. Major pártjának s a maga bámulatos orcaváltó hűségének abszurditását, az Eszme és a Tett tragikus üzenzavarait fedezte fel Macbeth történetében.

BRECHT. Bármennyire is Shakespeare-ből próbáljuk Major eszejárását megfejteni, bajos menet, mert okkal feltételezhetjük: Brecht-élményét alaposabban fel kell fejtenünk a *Macbeth*hez. Erről részletesebben is.

1969-ben Major Tamás válogatásában és bevezetőjével jelent meg a *Brecht-tanulmányok* című gyűjtemény (Magvető K.). Előszavában egy élményét idézi fel, téves dátummal. Mert: „csaknem húsz éve először láttam Budapesten” a Berliner Ensemble-t, amely a *Galileit* játszotta, mondja Major, majd így folytatja: „...előadás után éreztem, ezennél nem játszhatunk úgy, mint eddig”. Itt egy filológiai döccenő: Major „csaknem” két évtizedes élményéről beszél, s valójában pontosan tíz évvel korábban, 1959-ben látta Pesten Brecht *Galileijét*. Időzavar volna – tíz év emlékezetében egy évtizednyi tévedés? – és egy tanulmányban? Ha Brecht ügyében máskor is nem lódítana, még hihetőnk: pillanatnyi időzavar. Ám itt színháztörténeti kérdésként merül fel: ki és mikor fedezte fel Brechtet? Létvégi monológiájában (Koltai Tamás: *Major Tamás*) azt olvashatjuk: „Amikor Brechték itt voltak, még '56 előtt, én nagyon jóban lettem velük, mert az előadásuk

egyszerűen mellbe vágott.” Mint idéztük a „mellbevágós” előadást 1959-ben láthatta, már csak azért is, mert a Brecht-társulat korábban nem járt hazánkban. Kései monológjában Major aztán átvált a Brecht-társulat pozsonyi vendéjátékára, amikor is a *Kurácsi mamát* játszották. Tovább szalazva Major kései Brecht-vallomását, kiténik: Gellért Endre elsőséggel küszködik. Merthogy 1957. április 16-án az első Brecht-előadást, a *Jó embert keresünk*-et a Katona József Színházban Gellért rendezte. De miért rendezte? Major története: a *Galilei* előadásáról (1959-ben!) „óriási viták voltak”, s mert Gellértnek nem tetszett, és „talán ebből a köztünk lévő vitából alakult ki, hogy majd ő megrendezi Brechtet”. Csakhogy Gellért '57-ben rendezte azt, amit Major az 1959-es vita folyamánként regél. Ismétli szinte boldog elégedettséggel: Gellért előadása megbukott. S hogy egy direktor hivalkodóan emlegetse színházának, művészársának bukását, ez Major erkölcsi nívóját igazolja. De a kudarc tényét tovább erősíti: „Brecht ezt nem tűrte, tiltakozott ellene.” Majort megint lóditáson kapni, mert: 1957-ben Brecht már nem élt, így nem is háboroghatott a budapesti Nemzeti előadása ellen. Tanúk mondják: az előadás erősen Gellért előző évi kínai útjának az ihletében született, de olykor így is vastaps tört ki a nézőtéren, amikor például Sen Tè az istenekhez fordul igazságtevő kérésében. A kádári terror hónapjaiban éber cenzor se spekulálhatta ki, hogy mely mondatnak, gesztusnak a politikai üzenete lappang estéknént. A *Széchenyit* is betiltották tizenegy előadás után 1957 májusában, a házkutatás után fellebbenő függöny, a feldúlt szoba látványára tüntetéserejű taps tört ki a Madách Kamarában.

Fondorlatos önmitizálásának hamis tényeitől eltekintve immár higgyünk Major 1959-es élményében: a Brecht előadás: „...ingerelt, felidegesített, és gondolkodásra kényszerített. Nagymértékben hatott rám az előadás módja is, a könnyedség és a csodálatos ritmus. Azt az erőlködés nélküli, laza egyszerűséget csodáltam, amely mögött érezni a kigyakorlás izzadságos munkáját. És a színészek is másképpen, számomra újszerűen építették szerepüket, a figurák nem egy ívben épültek, forrósodtak fel: precízen kifaragott emberi magatartások ütözköztek össze a színpadon, miközben egy-egy szereplő az új és új helyzetekben gesztusait gyakran és váratlanul, szinte száznyolcvan fokos fordulattal változtatta.” Brecht mindent felhasználó módszerét és József Attilához hasonlatos dialektikus gondolkodását dicsérve, Major 1969-es tanulmányában egy Macbeth-jegyzetre is kitér. Brecht 1927-ben satirikus éllel írta; központi kérdése: a boszorkányok igazmondása, a darab folyamán Macbethből valóban király lesz, Banquo fiából nem. Miféle dramaturgia ez? – kérdi Brecht. A hagyományos színpadi szokás szerint sajátos logikátlanság folytán „főként a darab középső részeit lehetetlenség előadni..., a véres, de kilátástalan vállalkozásokba bonyolítja Macbethet. Pedig kétségtelenül ezek a legfontosabb részek” – mondja Brecht. A *Macbethre* alapozva Brecht így általánosítja Shakespeare modernségét: „Az ő felvonásainak összefüggéstelenségében egy emberi sors összefüggéstelensége válik felismerhetővé, olyan ember mondja ugyanis el a cselekményt, akinek nem érdeke, hogy igazítson rajta, nem célja, hogy egy eszméhez, amely úgyszólván csak előítélet, érvet keressen, amely úgyszólván származik az életből. Nincs ostobább dolog, mint úgy adni elő Shakespeare-t, hogy világos legyen. Ő természeténél fogva sem világos. Ő az abszolút cselekményanyag” – írta Brecht, s hogy Major ezt tanulmányában ismereti, arra vall, hogy a németek Galilei-élménye nyomán efféle Brecht-szösszenetek is foglalkoztatták.

Brecht-élményében elsőbbsen (1962. január 12.) *Galilei élete* című darabját állította színre Bessenyei Ferenczel a főszerepben, aki Németh László *Gallilej*-ével történelmi

erejű bemutatót is jelképezett 1956 októberében. Bessenyei nehezen hajlott a Brecht változatra, ő Gellért jegyében világos, logikus és koherens szerepeket és előadásokat életetett hatalmas formátumával, Major frissen szítt Brecht-ópiumát Bessenyei lelke és esze nehezen engedte szívni. Major együttműködésük folyamatát, vitáikat, színészenek korábbi rutin-megoldásaira utaló észrevételeket említve világítja meg Brecht darabjának stílusbeli és gondolati irányait. Bessenyei válaszában beismerte rendezőjének megújítási törekvését, az érzés és a gondolat összhangjának igényét tárgyalva megjegyezte: „Major Tamás így fogalmazta meg: legfontosabb feladat elszakadni múltunktól, elszakadni szerepeink emlékétől... Én ezzel szemben azt vallom, nemcsak elszakadni kell tudni, hanem ráépíteni... A két Galilei esetében is így történt.” A Nemzeti esetében Bessenyei Major szerint cselekedett: tizenhárom év múltán, 1963-ban elszakadt, mert távozott a színházról. 1967-ben öt évre visszatért, de Major Tamással már csak egyszer dolgozott. Színiestársai tréfásan mondogatták később: Bessenyei elfutott, nehogy Major Brecht-színészeként végezze.

Az emberi sors összefüggéstelensége – mondja Brecht Shakespeare dicséreteként a *Macbeth*-et értelmezve, amelyben Major Tamás tán magát is felismerhette. S mert róla is szó van, az ő összefüggéstelenségéről még néhány szempontot érdemes említeni.

BESSENYEI TÁVOZOTT – Sinkovits érkezett 1963-ban. Aki fiatalabb, s a virtuozitásig menő átváltozó hajlandóság ígérete: a brechti gondolkodásban inkább megérti Majort, mint Bessenyei. Majort 1962-ben ugyan leváltották, de ihletként felmerülhetett: Shakespeare módján azért visszaüzen a katonából gyilkossá váló király történetében – még ha „az ellenforradalom” megviselte is Majort, a kádári „forradalom” helyezte vissza posztjára. Bármennyire is megtagadta, elárulta korábbi elvtársait, barátait, de feltételezzük: az eszmébe tébolyodott Losonczy Géza vagy Nagy Imre, Gimes Miklós kivégzését mégse tekinthette a forradalmi igazság diadalának. 1969-ben Major elküldte Gobbit a Nemzetitől – alibi érvekkkel. Noha Gobbi Hilda, tán mozgalmi konoksággal, az '56-ot érintő cenzurális helyzetre is tekintettel, az 1982-ben közreadott emlékiratában is hallgat az okokról. Ma már gyanítható a belügyi jelentések nyomán: Gobbi és Major között drámai-erkölcsi kérdés feszült. Gobbi Hilda már nem viselhette Major arcváltását az 1958-as kivégzések után. Major elbocsátotta Gobbit, aki a közös barátok (Losonczy, Gimes) elárulását látta Major politikai nyilatkozataiban, így a direktor szabadulni akart a színésznő számonkérő tekintetétől s főképp hangos vélekedéseitől. Major egyfelől nem felejthette Gobbi sistersgő vádjait, másfelől tán azért feltételezzünk annyi megrendülést Majorban, hogy tudta: Földes Gábor is ártatlan áldozata lett a kádári bosszú-hadjáratnak. Földes, a győri színház rendezője, a színházi élet egyik lehangosabb kommunisztája is bitón végezte 1958 januárjában! Major Kádárig ment, hogy mentse Földest – mindhiába. „Tamás nem felejt, hosszú távon bosszúálló” – mondta egy beszélgetésünkben Őze Lajos. Major azért nem felejtette, nem felejthette elvtársait, akik 1958-ban éppúgy végezték, ahogy egykori barátja, Rajk László 1949-ben. De ki alakítsa a gyilkolás mámorosát? Az a színész, aki jelképpé emelkedett az 1956. október 23-ai eseményekben, gondolhatta a *Macbeth* színre állítását tervezve. Így, a Rontás nagy játékosa: Sinkovits Imre! Meglehet, még Aczél szelleme is erősítette a gondolatot, hiszen gyakran beleszólt alkotói kérdésekbe is. Németh László Ghandi-tervét azért opponálta, mert majd a kínaiak haragjával kell számolni. A *Hegedűs a háztetőn* úgy engedte bemutatni, hogy „csak goj” játszhatja a tejesembert, így lett Bessenyei, sikere nyomán mondta is nekem: most

lettem elsőrendű állampolgár. Sinkovitsot, az „ellenforradalmár”-t visszatérésekor ne-hogy már valami diadalis szerepben ünnepelje a közönség! Berényi Gábornak, a szol-noki színház igazgatójának például Mensáros visszatérését úgy sikerült elérnie Aczélnál 1961-ben, hogy a percpolitikának kedves író darabjában, Mesterházi Lajos *Pesti emberek* című előadásában lépett színpadra először.

Sinkovits Imre: Macbeth. Aki gyilkosságok árán a hatalom megszállottja. Lám ez is a kádári konszolidáció ördögi parádéja: Sinkovits gyilkosként tér vissza Nemzetijé-be. A színész persze szerepekben méri magát, s őt is a közönség. Ám egy bukott zsar-noki világban az abnormitás más dimenzióba helyezi a kérdéseket. Ilyenképp a Nemzeti és Sinkovits viszonya és üzenete is túlnőtt a szereposztás szokott rendjén. Majort 1962 őszén már erősen foglalkoztathatta a darab, mert a rádióváltozat, címszerepben a szín-tén '56-os Bessenyeivel, 1963 januárjában készült. Vélhetjük, Major először vele kép-zelte el a Nemzetiben is, csakhogy a tavaszon kiderült: a Madách Színházba távozik! 1962-es leváltását követően változatlanul fontos volt neki *Macbeth*, s így a címszerep az érkező Sinkovitsnak jutott.

Azt azért kevésbé feltételezhetjük, hogy Major korábbi egykori esendőségeit, bűneit óhajtotta volna megváltani. Mint kései vallomásából is kitűnik: hajlandósága alig van az önvizsgálatra. Major beválthatná 1957-es januári szavát, amikor is társulati ülésen Sin-kovitsnak ígérte Katona drámájának főszerepét, s a *Bánk bán* éppen az előző évben (1962) új rendezésében került műsorra. De az országos keserveket Sinkovits-nagyúr pa-naszolná a nemzeti drámában – és a Nemzetiben? Politikai provokáció – mondaná Aczél. Ezt már nem bírná a színpad, főként a kádári rend nyugalma. A Macbeth igen! A birnami erdő indul ellene; s végül Macduff kezében „a bitorló vad fejé”-vel tűnik fel. 1963. május 17-én Marton Endre a *Julius Ceasart* vitte színre, és öt hónap múlva újabb Shakespeare tragédia! Évad végi premier a következő évadban ígérhetné a sorozatot, ám azonmód ráterhelni az újabb súlyos művet? Színházi menetben ily tragédiasűrítettség kockázatos vállalkozás. Ám a Shakespeare-sorozatban Sinkovits: Macbeth – Aczélnak is kedves gondolat!

Kevéssel a bemutató előtt (1963. október 9.) Major Sinkovits Imrének címezve levélben is megfogalmazta gondolatait: „Nem fedezték fel, hogy *Macbeth*ben még a gyilkosság után is a hamleti felelősség és lelkiismeretfurdalás, egyszóval gondolat küszködik, és hogy magá-nak az alvilág úrnőjének, Hecaténak kell közbelépnie, hogy megtalálja az elembertelenedés végleges receptjét: »ezentúl egyszerre gondolat és tett«.” Azt is mondja Major: „...az önma-ga felfedezése végigmegegy az egész szerepen. Felfedezi, hogy ezentúl alakoskodnia kell, fél-nie kell, hangokat fog hallani, jelenéseket fog látni, hogy „soha nem alszik többé Macbeth”. Ha meggondoljuk, Major macbethi analízise Kádár majdani sorsát tekintve váteszi. Amit csak erősít az előadás gondolatiságára utaló tézise: Shakespeare „...tanítása ez: »Vigyázza-tok! A legtehetségesebb ember is sikere tetőpontján könnyen hallgathat a mindenütt je-lenlevő, az éterben és mocsárban, a levegőben rejtőzködő, nagyon is reális boszorkányok becsvágyfelidéző hangjaira.« Nem azt akarjuk eljátszani, hogy: »Volt egyszer egy zsar-nok«, hanem azt, hogy: »Mindig lehetnek zsarnokok.« Ez nem keresztyéni morál, de Shakespeare reális társadalomismerete és óriási lélekkutató tehetsége. Ezért időszerű a ma-ga idejében, és ezért aktuális ma is.”

Major Tamás persze okosabb annál, minthogy valós politikai asszociációk és igazodások révén kísértsen egy előadást. Bár programos amnéziája élete végéig bámulato-

san működött, bizonyos: direktorságából való kihullása, művészi ihletét megérinthette. Jeleztük a felső hatalmi harcokat, bizonyára Major is értesülhetett elvtársainak hadijátszmáiról; így politikai eszét járattva a *Macbeth*ben, 1963-as észleleteit is beleégette. Olyan intuíció, amely itt emberi, vezetői, gondolkodói és művészi holtpontját ébreszti. Genthon István pazar Shakespeare-könyvében írja: „A világban csak Machbeth létezik, és rajta kívül (vagy belül?) az a megfoghatatlan valami, ami vonzza és riasztja: a semmi. Ezt kell megismernie, birtokba vennie. Az erőszak erotikája oly intenzíven érzéki, hogy már nem is szexuális: steril hatalomvágy, ismeretelméleti gerjedelem. Absztrakció, de az embert elfogja tőle a forróház, kiveri a hideg veríték. A megsemmisítő felismeréstől, hogy az aktus erkölcsileg minősíthetetlen. A semminek az ismeretelméletben nincs minősége: jó? rossz? mihez képest?” S ebben a gondolatban nem Macbeth gyilkos volta fontos, hanem: Majornak, a sikerembernek a semmiállapota. Aki művészi életének alakváltását is vajúdjá. Pilinszky János mondja egyhelyütt: az alkotás a semmiből indul, és nyílik meg a gondolat, majd általa formát kap a mű. Ebben a semmiállapotban tárult ki Major előtt a *Macbeth*, amelyben rendezői, színházi gondolkodásának azt a fordulatát vajúdjá. A bemutatóra készülve Major így összegezte színészének a próbák heteit: „Mostanában sokat beszélnek színész és rendező kapcsolatáról, a művészre ráerőszakolt »rendezői koncepcióról«. Úgy érzem, az együtt töltött néhány hét alatt ez a kérdés így fel sem merülhetett. Maga okosan kérdezett, és én kénytelen voltam gondolkodni és felelni. Ahol nem érezte jól magát, mindig kiderült, hogy változtatni kell a beállításon. Nem tudom, mit fog szólni a közönség az előadáshoz, de úgy érzem, lelkiismeret-furdalásunk egyikünknek sem lehet.”

(Megérett-e a feladatra? Mert a nagy feladat „érettebb egyéniséget” kíván – Sinkovits Imre 1963 őszén, a Macbeth felkészülésének folyamatában talán ezzel a kérdéssel vívódott legerősebben. „Azoknak, akiknek közülünk sikerült, rá kellett döbbeni arra, hogy a színpadon kívüli életben mennyire takarékoskodni kell az érzelmi fellángolásokkal, a szeretettel és gyűlölettel, a haraggal és a lelkesedéssel, hiszen minden olyan energia, mely a nagy szerepekhez nélkülözhetetlen forrás. Így aztán a sokszor minden színházi előzmény nélkül jött, de legnagyobb érzelmi fokot igénylő szerepekkel is megbirkóztunk. Ha nem így tettünk volt, sorra bukunk. Hiszek abban, hogy lehetett volna ez másként is: tudatos tervezés, előrelátó elképzelés eredményeként, mely nélkül nincs színésznevelés, nincs színházkultúra” – mondta a Film Színház Muzsika munkatársának, majd Shakespeare-ről, a darabról és a próbáról mondta „Mennyire másként próbáljuk most Macbethet, mint akkoriban próbáltuk volna!... A történelemben, az emberi társadalomban mindig voltak Macbethek, akik bósként kezdik az életet, de aztán beleszédülnek a győzelembe, a féktelen nagyravágásba, melyre egyre erősebb kísértéssel hajszolja őket véres tettek, gyakran tömeggyilkosságokra. Shakespeare jól látta ezt, és Macbeth sorsában ezt ábrázolta. Csofálatos módon modern ez a majdnem háromszáz esztendő dráma. Benne élek. Reggeltől késő éjszakáig.” Esztendőkkal később, 1971-ben már érzékelhetőbben pendítette gondolatait a szerep értelmezéséről. „Senki nem születik eleve rossznak, gonosznak. Macbeth kitűnő hadvezér és jó barát. Mindannak azonban, amit katonaként kibarcol, az öreg és tehetetlen Duncan király aratja le babérvát. Mivel tisztában van saját értékeivel, felébred benne a normális becsvágy, tudja, hogy többre hivatott, érzi magában hozzá az erőt. De tehetségének kibontásához egyszerűen nincs út, törvényesen nem valósítható meg egyetlen elképzelése sem. Így következik logikusan[!] a törvénytelen gáztettek sorozata, amelyhez a lady a maga módján – asszonyi rábeszéléssel, nőisége, szexualitása hatásával, amellyel markában tartja Macbethet – tesz hozzá, katalizálja a fejlődést. Szükségszerűen következik be Macbeth bukása. Hála istennek mai köz-

letünkben is egyre-másra elbuknak már a hivatali kis Macbethek. Egyebek között ezért is valom, hogy nem egyértelműen negatív bős Macbeth, mert hatásában nagyon is pozitív.” Igen, a kis Macbethig eljutott a kimondhatóságban. De mit is ért ezen? A tehetségek miként macbethbizálódznak? „Előfordul, hogy valaki még így sincs meglegedve eredményeivel, és nagyobb helyet követel magának, mint ami tehetségéhez mértén jár neki. De ezt sem lehet kicentizni, hogy az enyém ettől eddig terjed, a te területed meg csak itt kezdődik. Az életben ilyen nincs... a tehetség felismerése még nem megoldás, de hogy a megtalált tehetségnek teret kell biztosítani, ez tény” [-n-g-zs-, Lobogó, 1971. VIII. 4.]).

Többes számban fogalmazott S. I.; értjük az idő távolából: különösebb lelemény nélkül is értjük, Rákosira utalt, és elvtársaira, ÁVH-saira. És a közelmúltra gondolt: a kádári megtorlásra. Ám ezt ő titkos gondolatként rejthette, Majorral se osztotta meg, de az általa kívánt robbanó energia az 1957–58-as emlékekből is fujtatta a tüzet. Vélhető, nem beszélt erről Majornak, de a rendező se instruálhatta egyenes politikai utalással. Mert ismerte annyira színészt, hogy tudta: Sinkovits nem utánoz és nem parodizál immár, hanem, mert megélte, megszenvedte: Shakespeare-ben a kádári sorsot, a forradalom utáni éveket is játssza.

(Az idézett interjúbán még egy nyári élményéről is beszélt: „Nemrégiben Moszkvában jártam, a fesztiválon. Minden nap úgy éreztem magamat, mint egy diák a hivatásos színészek között. Mert a világ a magyar filmekből aligha tudhatja, hogy színészkultúránk hol áll. Ha színész létemre s nem vagyok benne abban az egy-két sikeres produkcióban, amit az elmúlt esztendőben a magyar film produkált, a határon túl mitsem tudnak rólam... Hiszek abban, hogy filmet és színházat csak úgy lehet jól csinálni, ha az író és rendező átélte vagy átérezte azt a problémát, amelyet színré visz. Bocsássanak meg a mi tehetséges rendezőink, de ők inkább Fellini és Csubraj alkotásait élik át, és nem a sajátosságos, a speciális, körülöttünk levő valóságból indulnak ki... Erről már nem csak ők tehetnek. Az elmúlt esztendő erős nyomokat hagytak az alkotó művészek gondolatvilágában. Annak az írónak vagy rendezőnek, aki esztendőkön keresztül számtalan módon próbálta megkerülni a legérdekesebb konfliktusokat, ma már – noha biztatják őket, hogy tegyék – nehezebben sikerül. Úgy vélem, a gátak legkésőbb az emberi tudatban, tehát önmagunkban omlanak össze. Mint színész a szerencsés művészek közé tartozom. A legkevesebb nyomasztó emléket talán az interpretáló művészek viselik...”)

ÜNNEPPE EMELKEDETT visszatérése 1963. október 18-án, a Macbeth bemutatóján. Viharos tapsorkán éltette előadás után. Szülei, barátok, kollégák meghatottan ölelték magukhoz – S. I. művészi életében elkövetkezett a Petőfi által óhajtott méltánylás ideje. S nem a mártír sorsa fölötti rehabilitációs örömkönnök fénylettek, hanem az Igazolás és Bizonyosság: nagy alakításával a Nemzeti Színház társulatának első sorába érkezett. Kései és a honi színháztudomány állapotát jelzi, hogy az 1981-es *Színházi kalauz* (szerkesztette: Vajda György Mihály és Szántó Judit) említésre sem érdemesíti az előadást. Ugyan a *Macbethet* tárgyalja, ám csak az egykori Lady Macbeth alakítóit sorolja fel, de még Lukács Margitról se vett tudomást.

Szokott rutinyakorlatnál súlyosabb elemzések, méltatások is igazolják az előadás és Sinkovits Imre Macbeth-alakításának rangját. Sándor Iván úgy látja a lényegét: „Ember, akit egy hallatlan szenvedély, a hatalomvágy vetkőztet ki ember voltából.” Majd az előadás fontosabb, központi jeleneteit szemlézi: „Első felvonás. Pusztaság, Macbeth és Banquo győztesen érkezik. »Soha ilyen szép s ily rút napot!« – sóhajt fel Sinkovits Macbethje csontjaiban a csata fáradtságával, de valami friss, kamaszos egyszerűséggel.

Első szavával rokonszenvet kelt. Ez a Macbeth férfi. Nem hátrált meg az ellenség kardja elől, s nem hátrál a boszorkányok jóslata elől sem, szembenéz a sorssal, ezt mondja: »Jöjjön, aminek kell, / A legszörnyűbb nap is csak lefut egyszer...« Katonák készülnek így a küzdelemre! Hogy egy pillanatra elborzad, amint a boszorkányok idézte jövőbe pillant, ez is csak emberi arcát mutatja. Azt, hogy sebezhető. A hatalomvágy végzete most érinti meg, s ő még küzd ellene.”

Sinkovits számára az a dráma, hogy hogyan lépne vissza Macbeth sorsa elől, hogyan küzd jobbik énjével győzelméért, hogyan gyúri le mégis a küszködő embert a hatalmi örület.

S a dráma, az előadás és az alakítás legsúlyosabb jelenete: „Macbeth megölte a királyt. Ott áll a Lady mellett az invernessi kastély udvarán. Sinkovits szinte a földre görnyed a fájdalomtól. De nem a királyt siratja – önmagát. Következik alakításának nagy felfedezése: Duncan halála Macbeth számára azt jelenti, hogy nem tudott ellenállni az örült csábításnak – s most rázuhan a végzete. Ezt mondja: »De miért nem bírtam kisírni egy Áment? Én szorultam rá, én, az irgalomra! – És a szó a torkomon akadt...« Duncan holtteste mellett ott fekszik az egykori hadvezér, az erős tiszta katona, Macbeth is: »Megölte a tiszta álmot, nem alszik többé soha Macbeth...« Még fokozni is tud. A gyilkosságot felfedező katonák között kilépve a király hálószobájából, a háttér fekete kárpitja előtt fénygyűrűben áll meg. Széttárt karokkal, mintha keresztre feszítené önmagát, mondja el egyszerre a megrázó és sátáni búcsút: »Ha egy órával előbb meghalok, / Boldogan éltem, de ettől a perctől / semmi értelme nincs a földi létnek. / Szemét minden, halott a becsület, / Lefejtve az élet bora...«”

Összegezve: Sándor Iván szerint Sinkovits „...teljes Macbethet adott. Monológjait, kitöréseit természetes hangon, a csendes szó szépségét is megéreztetve indította, és a tetőponton fejezte be. Nem ábrázolta Macbethet tébolyultnak. A harcost mutatta, aki szembe kerülhet árnyakkal, ellenfelekkel, önmagával, mégis mindig újra kezdi a viadalt. Győz vagy veszít – de küzdelemben. Utolsó szavai is ezek: »Jöjj romlás, Riadót!«”

Alakításáról írt jegyzetében Sükösd Mihály a színészi remeklés jeleneteként idézi fel: „A bérgyilkosok lakonikus helyesléséből, sunyi egyetértéséből kiderül, hogy szavát sem hisszük; s különben sincs szükség a szóra, elég lenne a rideg parancs. De Macbeth nem született gonosztevő; a király szerepébe már beletanult, a hóhérebe még nem. Koronás fővel, palástosan a férgek közé ereszkedik; Sinkovits a bérgyilkosok közé ül; feláll, körüljárja őket, megint leül; buzdít, noszogot, magyaráz. Az indulat majd szétveti, mégse kergeti dolgukra őket, míg ítéletük nem azonos: »Banquo ellenségetek – Az, uram – Nekem is.« Ez a robbanásig hevült indulatokra s az indulatok visszafogottságára épült egységes jellemformálás Sinkovits Imre tudatos művészetének győzelme; szép és követésre méltó példája... Szerepátélő képességének csúcsa és jutalma: a halálra megérett Macbeth utolsó jelenetei. Amikor lefoszlanak a nagyravágyó thán és a zsarnok király rétegei, s elrontott élete végén ott áll a megszolgált halálára bátran készülő. Sinkovitsot dicséri, hogy mer és tud újból hős lenni – a darab elején megismert katona céltalan és üressé lett, de hősi örököse, akit már felesége halálhíre sem érint a reménytelen heroizmus utolsó perceiben. Egy apró jelenet: ahogy páncélt adat magára, s ingerült figyelmetlenséggel maga is segít a fegyverhordozónak. Bátorság és céltalanság, tetterre kész türelmetlenség és a tett végső hiábavalósága fejeződik ki néhány idegesen feszült, kapkodó mozdulatában. Sinkovits Imre alakításában egy nagy mű teljes megértése, az elementáris tehetség és az intellektuális önfegyelem találta meg egymást. E harmóniából született a siker; eddigi pályájának talán legnagyobb, megérdemelt diadala (FSzM, 1963/46).

Mátrai-Betegh Béla, a *Magyar Nemzet* színi kritikusa, aki évtizedeken át talán leghe-
telesebben szemlélte a hazai életet, mert az írásait tisztessége és becsülete is vezette,
kritikájában arra emlékeztet, hogy az 1950-es előadást a zsarnokság színpadi külsőségei
jellemezték, és: „A történelemből kimaradt az ember, a zsarnokságából a zsarnok termé-
szetrajza.” Major most a zsarnok sorsát mutatja meg, mert: „Sinkovits Imrében nagysze-
rű színésztársat talált, akivel pontosan végrehajtható a lélektani bravúr: hűséges harcso-
ból egy csapásra alattomos orgyilkost csinálni, s megmutatni, a hatalom lépcsőin mind
följebb törve hogyan halad valaki mégis lefelé, míg bérgyilkosok cimborájává válik. Sin-
kovits kivételes alakítását jellemezve azt is írja: „...Macbeth gyilkos, még mielőtt ölné,
mert erői és gyöngeségei diszharmonikusak, mert felemás lény, szomorú torzszülött.
Derék hajlamokkal gaztettek rögtönzője, a természet komisz tréfája: galambtojásból kelt
keselyű. Az a hatalmas összetettség pontos vegyértékekből áll össze Sinkovits játékában,
ez a robosztus gyöngesség minden cselekvésében megnyilvánul. S ha színpadi értelemben
nem is a szokott módon és hatásosan félelmetes, annál félelmetesebb ez a lelki rajz
azoknak, akik nemcsak nézik, hanem képesek is átélni Macbeth vergődését és összerop-
panását egy pusztító szenvedély markában.” Mátrai-Betegh Béla hiányát is elemezi
Major rendezésének: „A színpadon háttérükből kivont, a történelem rostozatából kifejt-
tett, a társadalom húsából mintegy kimagozott emberek élnek... Nem érezni körülöt-
tük, hogy a gazság miként aljasítja el környezetét, a zsarnokság milyen démonokat sza-
badít rá a társadalomra.” Major annyit már tanult a régi előadásból, s tán a maga
sorsán, hogy egykori szokását feladva, sült politikai asszociációkkal nem olcsósítja az
előadást. Am ha újabb tanulságokkal társadalmisítja, netán Skóciát magyari honná képe-
síti, előadása a Nemzeti színpadára nem kerülhet. Efféle ambíciót persze elvtársi hűsége
se engedett volna. S beszédes, hogy Molnár Gál Péter, aki Major Tamás rendezői élet-
művét hatalmas tanulmányban tárgyalta (*Rendelkezőpróba*, Szépirodalmi K., 1972), egy
mondattal elintézi a *Macbeth*-rendezést. A *Népszabadság* munkatársa ravaszabb volt annál,
minthogy belebonyolódjon a Major–Macbeth–Sinkovits (1963!) kérdés rétegeibe.

Sinkovits Imre színészi pályája disszertációjának tekintette a *Macbeth*-et, mert: „...*az eddig szerepeken tanultak, átéltek színpadi összefoglalása, a színész számára félelmetes, de felejtethetetlen vizsga is.*”

ÉLETEM, ZSÓKA – Szakonyi Károly első darabja következett az Ódry Színpadon.
A Nemzeti kamaráját, a Katona József Színházat 1963 márciusa és 1964 áprilisa között fel-
újították, mert a tetőzete beszakadt. A társulat kisebb feladatokra a Főiskola Vas utcai ter-
mébe, illetve a Pesterzsébeti Vasas Művelődési Házba költözött. A Nemzetihez került fiatal
ösztöndíjas író darabja az 1956 utáni értelmiségi története, újdonsága az volt, hogy már nem
Darvas és Dobozy, Mesterházi módján politizált; éppen ezért a mű sorsa is bizonytalannak
mutakozott. Szakonyi Károly így emlékezik az előadásra: „Imre olyan értelmiségi író-
formált meg, aki kitart az elvei mellett. Ez az jelentette, hogy bár a forradalom elbukott, ám
annak eszmeisége – noha megpróbálták elnyomni – tovább élt az emberekben, és ha valaki
becsületes volt, akkor a munkáját úgy végezte, hogy kitartott elvei mellett. Rácz, az író ba-
rátja (Kállai alakította) feltör, politikai pályára kerül, a minisztériumban dolgozik, megha-
sonlik, és felkeresi Köves Ferencet (Sinkovits), hogy erőt gyűjtsön. Ugyanakkor a pénzhaj-
hászás, a könnyebb út választása, a társadalmi és erkölcsi kisiklások következtében az író is
meggyengül. Akkor találkozunk, amikor Köves már nem tud segíteni a barátján, és Rácz ön-
gyilkos lesz. A minisztériumban be akarták tiltani a darabot, mondván, olyan nem fordulhat

elő, hogy egy főosztályvezető meghasonlik, és önkezével vet véget életének. Az eset az író lelkiismeret-furdalásra készíti, de ott van mellette Zsóka, aki végig bízik benne, ennek ellenére a házasságuk mégis fölbomlik, Imréék teljes mellszélességgel kitarítottak a darab mellett, legyőzték Major Tamás és a felsőbb vezetés ellenállását. Így az első darabom bemutatója szép sikert hozott.”

Fontos ebben a bemutató azért is, mert talán elsőként jelzi Sinkovits Imre holtig tartó ragaszkodását a jelenkori magyar drámairodalomhoz. S ha a mű és szerzőjének tehetségét, igazságkereső szenvedélyét érzékeli, színészi ragaszkodással nemcsak a művet vállalja, hanem baráti kapcsolattá is növeszti-erősíti a szellemi találkozást. Szakonyi Károly is utal erre: „A próbák során összebarátkoztunk. Imre olyan társat érzett bennem, aki sok mindenben hasonlóan gondolkodik. Sőt, bizonyos fokig a gyökereink is közösek voltak: az én apai családom dunántúli, az övé is; apám pincér volt, Imre édesapja szintén a vendéglátóiparban dolgozott. Gyakran emlegette, hogy mindkettőnk pályafutása hasonló tájakról és hasonló szellemű emberektől – apáinktól – miként öröklődött át.” Ezt S. I. akkor a Szakonyi-szerep örömeiben így fogalmazta meg: „...a színész számára az a legizgalmasabb, hogy szinte közvetlenül a maga nyelvén szólhat a közönséghez; arról, ami a színpadon kívül is foglalkoztatja.” Szakonyi Károly és Sinkovits Imre évtizedek múltán is szívesen emlékezett a közös sikerre, épp ezért feltűnő a kritikák elmarasztalása. Illés Jenő, örömmel köszöntve a darabot, a *Film Színház Muzsikában* főként az írói hibákat, dramaturgiai aránytalanságokat sorolta a Vadász Ilona rendezte előadásban: „A hangosság, túlfűtöttség különösen Köves rendezői és színészi ábrázolásában bosszulta meg magát. Talán ez az oka annak, hogy Sinkovits Imrének nem sikerült a lélektani változatok gazdagságával és sokszínűségével átlépni egyik szituációból a másikba. Ahogyan megőrizte mindig ruháját – lélektani öltözetét is megtartotta. Bár megrendítő pillanatai is vannak, alakítása kielégítetlenül hagyja a nézőt” (1963/51). Nagy Péter pedig a darab belterjességét kritizálja. Rácz drámája, tragédiája politikai, de: „Hogy ennek az ábrázolásához Szakonyinak hiányzott-e a mersze, vagy a »tisztá« érzelmi preparátum létrehozatala érdekében szándékosan hagyta el, ezzel kárt okozott saját drámájának, mert a jelentőségét, horderejét csökkentette...” Idéztük már Szakonyit: a bemutatóért az előadás kis csapatának harcolnia kellett. Talán segítette a helyzetet, hogy a párttitkár Vadász Ilona rendezte, akinek csaknem fél évszázados tagságát szépsége mellett párthűsége tartotta a Nemzetiben. Major már többször szabadulni akart tőle, de fontosabb ragaszkodtak elvtársnőjükhöz, talán ezért is rá osztotta az előadást. Noha a veszély komolynak mutatkozott; már a próbák leállítása is szóba került. A két idézett kritikus tudta a széljárást; Illés Jenő egykor a Külügyminisztérium párttitkára is volt, majd a hetvenes-nyolcvanas években kollégám, a *Film Színház Muzsika* szelíd politikai élembere újra, de írásai a folytonos egyensúlyozás kényszerében többnyire érdektelenné hangolódtak. Nagy Péter, Aczél György bizalmasa, amúgy a III/III „Borisz” fedőnevű spiclije. Ravasz a cikke, mert éppen azt hiányolja a darabban, amit az aczéli magasságban sokalltak. Tudjuk, hogy évtizedeken át a kényes bemutatók kérdése fölött Aczél döntött. Gyaníthatjuk: Szakonyi Károly darabját is ő sodorta, sodortatta viharba. Erre az időre emlékezik Hubay Miklós: „...Aczél engem színházi tanácsába hivatott be tagnak: negyedévenként ott kotyogtam el nagy lelkesen, hogy mit kéne csinálni. Így tudhatta, hogy minek kell majd az ellenkezőjét csinálni. Az ülés után kegyelemben elbocsátott minket: mármint Illés Endrét és Bodnár Gyurit és engem, s mögöttünk – mindig mintha véletlenül, mindig ugyanazok – együtt maradtak a »kemény mag«: Aczél, Almási és Kazimir – meghozni a döntéseket.”

Miközben Vadász Ilona, Benedek András dramaturg, Domján Edit, Kállai Ferenc, Suka Sándor, Horkai János, Sinkovits Imre próbáltak, és a magas jóváhagyást remélték, Aczél György már súlyosabb kérdésben döntött. Meglehető, éppen azért engedélyezte az *Életem, Zsóka* előadását, mert tudván tudta: egyszerre több Nemzeti-botrány már őt is kikezdheti. Márpedig ami sorsba vágóan készülődött, már eldöntött. Meruk Vilmos igazgató is tudta, és Lipótmezőő ápolta lett...

(„...az őszön már elkezdődött a suttogás [...] A kollégák tréfálkoztak is velem: most jössz vissza, amikor recseg-ropog az épület, összedől a színház? Igazat megvallva senki nem hitte, hogy komolyra és végzetesre fordul az épület sorsa. Amikor nyilvánvalóvá vált hivatalosan is, riadtak és bátortalanok lettünk, senki nem tudta a formáját, mit is lehetne tenni. Igaz, az a rendszer fórumokat és alkalmakat se adott a párbeszédre” – idézte fel a komorodó hónapokat S. I. egy kései beszélgetésünkben.)

A Nemzeti Színház társulatának kitelepítése az épületből, hasonlatos, ám fondorlatosabb, mint 1908-ban Apponyi Albert döntése nyomán az öreg Nemzeti bezárása és átpterolása a csődbe került Népszínház épületébe. Ötvenöt év múlva újra politikai színháték kezdődött. 1963. július 10-én a színházi vezetők tudta nélkül, a Földalatti Vasútépítő Vállalat értekezletet hívott egybe a Nemzeti Színház próbaszínpadára. Dr. Malonyai Dezső gazdasági igazgató és Czapkó Endre jelent meg a színház képviselőjében, ahol egy ismeretlen úr közölte: október 1-jétől szükségessé vált az épület megerősítése, a metró építkezések folytán az épületet kb. öt évig nem lakhatják. Nem sokkal később Aczél György telefonon közölte Malonyai Dezsővel: „Úgy készüljön, maguk elmennek onnan.” Titoktartási sugalommal Aczél azt is tudatta, hogy a Nemzeti új épületére a Földalatti költségvetéséből is utalnak 240 millió forintot.

Minden eldöntött. Így a további ülések, szakmai értekezletek, feljegyzések komédiáját fölösleges ismertetni, magunk is könyvbe írtuk már. Itt csak annyit: 1963. november 6-ai ülésén a Gazdasági Bizottság elfogadta Aczél György javaslatát az új Nemzeti felépítéséről, illetve a régi lebontásáról. November 28-án pedig a Politikai Bizottság is jóváhagyja Aczél gondolatát, sőt az új helyszíne a Dózsa György út térsége. A politikai engedély folytán december 27-én Aczél celebrálja a kiköltöztetés ügyében összehívott értekezletet, majd 1964. január 29-én az MSZMP KB mellett működő Agit. Prop. Bizottság ülésén elfogadták: az új Nemzeti a Felvonulási téren épüljön.

Minden eddig történt a nyilvánosság tudta nélkül történt.

Figyelem! Párt-„pijár” következik! 1964. február 13-án este a televízióban, a legnépszerűbb riporter, Szepesi György kérdéseire Sarlós István, a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke válaszolt, aki bejelentette: a színház a Nagymezőő utcai volt Petőfi Színházban játszik, majd 1966-tól a felújított Magyar Színházba költözik.

Immár felgyorsulhat az aczéli apparátus: február 14-én délelőtt elbúcsúztatták Both Bélát, a Madách Színház igazgatóját, és beiktatták Ruttkai Ottót. A Madáchban a sietőség Both Béla okán vált szükségessé, mert délután a Nemzeti Színház szűk körű igazgatói és művészeti tanácsi ülésén Aczél György beiktatta a Nemzeti igazgatójának, minthogy Meruk Vilmos egészségi okokra hivatkozva lemondott.

S immár a határozatok, tervek menetrendszerűen születtek, bonyolódtak, s áradtak a tiltakozó levelek Kádár János titkárságára. Színházi körökben máig él a legenda: Gobbi Hilda tiltakozott! Tizennyolc év múltán megjelent *Közben* (1982) című emlékiratában szava sincs a bestiális merényléről.

(Raksányi Gellért: *Bihari Jóska egyszer kijött a kiskapun, csak odabiggyesztett valamit, s elkezdett járni az épület körül. Kopogott, kopogott, nem szólt senkibe, s mint egy dúvad, ment a Corvin felé, körbe, körbe... Elmentem, majd visszatértem, Jóska csak járt és járt. »Vége, mindennek vége!« Rámutatott az épületre: »Kossuth Lajos nem üzent, de mindnyájunknak el kell menni...« Így tudtam meg, hogy a Nemzetit halálra ítélték. Tiltakozni? Ellenállni? '56 retorziója még a lelkekben élt, csüggedt volt a társaság. Ki és hová mehetett volna? Arra emlékszem jól, hogy Major pártolta a pusztítást. »Avult a színház, itt nem lehet modernül játszani.« A Nagymező utcában aztán már rendezhetett Coriolanust üres bázakkal.*

A pokoli csak az volt, hogy azelőtt renoválták a színházat. Magunknak új öltözöt rendeztünk be a kelléktárból, az igazgatósági szobákat átlakították – miközben javítják, az épület bontásáról döntenek... pokoli és cinikus.

Kállai Ferenc: „Major ideológiát gyártott arra, hogy a hatalom akusztikáját képviselje. S az is bizonyos lehet, önmagát is megnyugtatta azzal, hogy az épület alkalmatlanságát emlegette.”

Beszédes ebből az időből a Nemzeti Színház történetének „tudományossága”. Az 1964-es évad eseményeivel lezárt *A Nemzeti Színház* című kötet (szerkesztő: Székely György. Gondolat K., 1965) egyetlen szóval sem említi a kilakoltatás tényét. *A Nemzeti Színház 1945–'78* című könyv (szerkesztő: Peterdi Nagy László, Magyar Színházi Intézet) az utolsó előadás és az átköltözés tényét említi, de a robbantásról hallgat. *A Nemzeti Színház 150 éve* című munka (szerkesztő: Kerényi Ferenc. Gondolat K., 1987) némely tényeket ugyan elhallgat, de képekkel mellékelve ismerteti az épület sorsát. Hofer Miklós pedig külön tanulmányban számol be az új Nemzeti tervezésének viszontagságot és zaklatott történetéről. De Aczél György ihlető és vezető szerepéről azonban ez a munka is hallgat.

(1964. június 28. Életemben először és utoljára jártam a Csodapalotában. Budapesten édesanyámmal átutazván az Esti Hírlap bátsó oldala tudósított egyhasábos hírben: a Lear király előadásával a Nemzeti Színház nem az évadot, hanem életét végzi be. „Menjünk el, búcsúztassuk el!” – bátorított édesanya. Ismerősöknél, a Rákóczi úton, a Keleti közelében volt szállásunk, úgyhogy szorongva loboltam: vajon kapok-e még jegyet? Képzetem, hogy hosszú sor áll, s az esti előadásra már nem juthatok be. Nemzeti előadást addig egyet láttam: isteni adománnyal tán az egyik legnagyobb: a Ványa bácsival Debrecenben szerepelt a társulat. Maklár Zoltán, Bessenyei, Mészáros Ági, Lukács Margit, Gózon Gyula, Balázs Samu... – Istenem, hány megrendítő csehovi sors, és a csodaszínház társulatának hány nemzedéke együtt! Nem tudtam akkor, hogy rendezője alig egy hónappal korábban 1960 márciusában a liftaknába vetette magát. Loboltam, a Film Színház Muzsika minden beti olvasójaként tudtam, hogy Básti játssza a címszerepet, még nem láttam színpadon, de a többiek sem játszottak a Ványa bácsiban: Kálmán György, Sinkovits Imre, Kállai Ferenc, Major Tamás, Bitskey Tibor, Töröcsik Mari, Berek Kati... – jaj csak jegyet kaphassak! Derengett, hogy a télen itt járt angol társulat Brook előadása hatalmas sikert jelentett, s belterjes tudáskodásnak tűnt, hogy Marton Endre rendezése díszlet, jelmezek s egyéb megoldások dolgában miben követte, másolta a Shakespeare-társulat megoldásait. Új, felvillanó félelmek egyre hajtottak: már libegve futottam a HÁZ fel; vajon kevéske pénzem elég lesz-e? Csehovot a kakasülőről 3 forintért ámultam a Csokonai Színházban, ha legfelülre kérem is, ugyan hányszoros árat fizetek itt a Csodapalotában? Verejtékben úsztam, mire nagy végre odaérkeztem: s megdöbbenve láttam: nembogy a Rókusig nem áll a sor, de az épület előtt se láttam embert. Hideg veríték lepett el: „Minden jegy elkelt!”, s már nincs mire várakozzanak. Félve, már kudarcos válasz remegését élve, kérdeztem az üveg mögött ülő hölgyet: „Tessék mondani, kaphatnék jegyet ma estére?” Rá se pillantott a jegyek polcoskájára, válaszolt: „Már csak a második emeletre van!” Örömben remegtem: „Már csak...?” De hiszen

akkor következhet az esti gyönyörűség! Ám abban a pillanatban a kezemben szorongatott búsas riadalomba fordított, s félve kérdeztem: „És mennyibe kerül?” Nagyot sóhajtottam: kitélt belőle, a pénztáros még valami aprót vissza is adott. Futottam, ahogy: a boldogság káprázatában: milyen is lesz ez a csodálatos vég-este?

Csillárok fényességében lépdeltünk fel a márványlépcsőn, elvarázsolt palotában elszoruló szívvel tessékelt a jegyszedő; s ma már sajogás él bennem: mi mindent kellett volna megfigyelnem: hisz cenzurális tiltásban riportok nem jelenhettek meg sem erről az estéről, de a Ház bestiális megsemmisítésének egyéb eseményéről sem. Ott ültem a második emelet valamely középső sorában, és betöltöttek a fények: fentről egy nagy csillár; s a pábolyokból kisebbek emelték ünnepi érzéseimet. Csaknem fél évszázad távolából is látom egykori magamat: eléggé nem tudtam bangolódni a Búcsú komorságába, annyira átjárt a látvány varázslata. Képek villannak fel előttem: a fentről alászálló vas fémkockák mint világító források fényében tűntek elő a jelenetek; amúgy üres térben egyetlen természetes tárgy, a vadászat nagy örömeiben a leari csapat egy kitömött vaddal érkezik – fölöslegesnek éreztem. Mert Shakespeare Mészöly Dezső finomításában Vörösmarty nyelvét zengzetes tisztán mondták a színészek. Így hát akkor és később magam tapasztalatából tudtam, hogy micsoda hamis és célzatos vád érte a Nemzeti akusztikáját. Igaza volt Raksányi Kutjának: tudni kellett beszélni! Egyre erősebben izzadtam a gőzben, s mosolyos irigységgel néztem, hallgattam Bitskey Tibort, aki egy jelmezestített szuszpenzóban panaszolta: „Szegény Tamás fázik...” Lenyűgözött az előadás; Básti sistergő fájdalom, Kálmán György fanyar és bölcs komázója – és Kent-Sinkovits Imre a HŰSÉG örök szolgálótosa, aki rejti magát a történelem viharzónáiban. S a záró pillanat „e konok világnak kárpadján” Kent búcsúzik: „En jó uram nagy útra készülök / a gazda hí, nem mondhatok nemet.” Gelley Kornél Albaként mondta az utolsó szavakat: „Nehéz idő sújt: itt engedni kell, / S azt mondanunk, mi fáj, nem azt, mi illik. / A legkorosabb legtöbbet szenvedett. / Mi ifjabbak, kik nyomdokába lépünk, / Ily sok csapást s ily nagy kort meg nem érünk.”

Gyászzene szólt, a szín elsötétült, a függöny összement. A csillárok felfénylettek. Akkor eszméltem a játék bűvököréből ébredve: nemcsak az előadásnak a vége! Mosolyos arcokra nem emlékszem; zúgott a taps, a játékosok pedig komor rezzenetlenségben meghajoltak egyszer-kétszer, aztán újra jöttek, és néma örömtelenségüket szemlélve hökkenhetett, aki nem tudta az este végjátékos voltát. Azóta tudom: Gelley Kornélt a sírás fojtogatta, más a függőnyt szorította magához. Nem mondhatták sem akkor, sem későbben jó ideig, hogy mi fáj. Másnap elkezdődött a pakolás, ládázás, a Ház kibelezése.)

Kállai Ferenc 1996-ban így idézte a búcsú hónapjait: „Utolsó emlékem az épületből? Őszszel még próbáltunk ott, s ma is magam előtt látom a csupasz, lekopaszított falakat. A belakott családiasság helyett rideg, falanszteri világ – így búcsúzott tőlünk az épület. S hogy mi hogy búcsúztunk? Sok alkohol kellett, hogy átigyuk magunkat a Nagymező utcába. Nem kíméltük magunkat abban, hogy ráigyunk arra, amit éreztünk. Alig-alig voltunk józanok. Lelkünk, életünk egy darabját veszítettük el – a Templomot. Hozzáálmodtuk az életünket, fiatalságunkat.” Aczél György vezetésével a hivatali, építészeti apparátus pedig hevült sietséggel dolgozik, mintha valaki is állj!-t parancsolhatna a pusztításnak. 1965. január 2-án körbekeverték az épületet, s a bútorok, a belső berendezések szállítása minisztériumi sürgetésre gyorsítják. Először Lendvai Márton szobrát távolítják el, és szállítják a Kiscelli Múzeumba. Építőipari brigád, a honvédség és a polgári védelem alakulatai dolgoztak nappal és éjszaka reflektor fényében. A földszinti zsöllyéket a szegedi Nemzeti Színházba irányítják, a páholyokat és berendezéseit a Filmgyárba fuvarozzák; a nagy csillárt a nagykőrösi Arany János Művelődési Házba, aranyozott tükröt kapott a ráckevei savoyai kastély. Díszek, értékek,

szobrok jutottak a Bajor Gizi Múzeum kertjébe is. A Színházi Intézetbe utalt tárgyak lajstroma eltűnt, s vele jó néhány darabja az odatelepített becses értéknek is. Ajtók, szobrok kerültek Gobbi Hilda szentgyörgypusztai házába.

Agárdy Gábor: „Nagy kereskedelmi mentési mozgalom alakult ki, melyben a kiskatonák némi pénz ellenében különösen segítőkésznek mutatkoztak. Főként késő este, éjszakába hajlóan ment a kereskedelem, főként a kevésbé látható Corvin, a Népszabadság-ház oldalán. Művészek, színházi dolgozók taxival, gyalog mentek, s megrendelésre vagy maguk gyűjtötték az emlékeket; egyenként tűntek el tükrök, korlát- és oszlopdarabok, szoborcsonkok, 8 fej és kéz). Én a királyi páholy oszlopának egy darabját szereztem meg, és azóta is féltve őrzöm” (1996).

1965. március 15. 14 óra 30 perc: Papp I. Vilmos ezredes, a polgári védelem parancsnoka elrendeli az első robbantást. Politikai ízléstelenség dolgában kevés súlyosabb történt. Avagy próbatétel a hatalom pimaszságára: provokáció, hogy meddig a tűrés? Hogy milyen mélységű megsemmisítési, elsüllyesztési játék szerveződött a belügyi jelentésekkel, s ma is rejtik a megmaradt fontosakat, arra igazolás: a Nemzeti Színház felrobbantására utaló egyetlen jelentés, hír, hangulati beszámoló nem található az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában.

Óze Lajos: „Háromnegyed tizenegy volt, az EMKE-nél álltam. Hatalmas tömeg állt néma csöndben. Csak a rendőrök hangoskodtak: menjünk arrébb! Senki se mozdult. A díszlet-raktárral kezdtek: hatalmas döndülés, majd porfelhő következett, és a tömeg rendíthetetlen mozdulatlanságban, némán állt tovább. Ha ordítás lett volna, talán oldja a feszültséget. De az a csönd, az elviselhetetlenség fokozódott, bennem és másban is. Bihari Jóska bácsival találkoztam. »Megátkoz titeket az én székely Istenem« – mondta, s rettentő fájdalommal megindult lefelé a Duna irányába” (1984).

Lukács Margit: „A színpad jobb oldalán a Corvinra néztek a női öltözők, a kettesben öltöztem, ahol Bajor Gizi is, a négyesben Tőkés Anna, Tasnádi Ilona, ...a tízesben Somogyi Bogyó. A Vas utca sarkán laktunk, hallottam mindent. És láttam is. Ami élek nem felejttem el: az épület eleje nem akart összeomlani, újra és újra robbantották. Egyszer ismét hallottam a rémhangokat, férjemmel a Rókus Kórház sarokházához rohantunk, s ahogyan a Corvin sarkán azt a porfelhőt láttam, vállára hajtottam a fejem, és elkezdtem zokogni; aztán ahogyan oldalt hajtottam a fejem, ott állt mellettem Maklár Zoli és Bihari Jóska, aki majdnem megbolondult a látványtól” (1996).

Óze Lajos: „Nagyszerű épület volt. Mesevilágot teremtett. A Rákóczi útról a néző belépett az előcsarnokba és kiváló színészek szobrával találta magát szembe. Továbbhaladt a nézőtérre. S bejutott egy általunk agyontiport, agyonvert arany-piros bársony-meleg mesevilágba. S máris elfelejtette, hogy a Rákóczi útról érkezett. Látott sугólyukat, előfüggönyt, rivaldát – valahány a színpad világát hirdette. S aztán megszólalt a gong, és elkezdődött az előadás. A néző pedig egy varázslat részese lehetett. Most nincs előfüggöny, elment a gong, s ezt mondjuk színházi forradalomnak. A színház megszűnt látvány lenni, elpusztították a színház varázslatát, mesevilágát” (1984).

Sinkovits Imre: „Nem volt erőm elmenni és nézni a pusztulást. Nem szeretek akasztásra járni” – többet nem volt ereje mondani 1996 tavaszán sem.

(2012. június: Sinkovits Imre és Gombos Katalin kibűlt otthonában albumok, könyvek, szereppéldányok, képek, levelek, becses díjak árjában elsüllyedt évtizedek elevenülnek meg. Akár a Cseresyéskertben Ljubova elhagyott házáat, a Petőfi téri lakást Marika Firsz örökkévalósá-

gában őrzi. Szobák nyílnak előttem; régi boldog és keserves együttlétek órái csehovi módon muzsikálnak: „Távoli hangot hallani, amely mintha az égből jönne: elhaló szomorú zengés, a megpattant hárfabúr hangjára emlékezet.” Marika a belső szobába tessék: itt még soha nem jártam! „Villanyt gyűjtök” – mondja Marika –, és egy aranyozott csillár ragyogása tölti be a szobát! „A Nemzeti Színházban világított” – mondja. „Amikor bontották, a művész úr akkor szerezte, vásárolta!” Moccsanatlan állok, jó ideig nincs erőm szemlélni a tárgyakat, a berendezést, csak föl, a fény káprázatába dermedek.

Csodapalota világol.

Kisebb csillár – negyede tán annak, amely a Nemzeti kupolájából fényesítette a nézőteret, de nagyobb a pábolyok villanymécsésénél.

Azon az 1964. június 28-ai végjátékon, a második emeleten mögöttem és fent, mintha ez ragyogta volna várakozásomat! Emléke kísért azóta is. S most beragyogja Sinkovits Imre és Gombos Katalin húlt otthonát.

„Minden csak jelenés?”

A fejszecsapások nyomán elmúlik, pusztul a kert, s vele magunk is elköltözzünk – mondanám Marikának, de ő megrendültségéből menekítve, elkattintja a fényt, és a szoba elsötétül. Visszafordulok, s a másik szobában könyvek között lapozok, de figyelmem elbagyott.

A régi fények varázsából nem szabadulhatok.

1964. június 28-án Mesepalotában jártam egyszer – és utoljára...)

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) író, hírlapíró. 1991 és 1999 között a Nemzeti Színház igazgatója. Legutóbbi kötetei: *Árvai Réka csodái – Kubik Anna könyve* (2010); *Latinovits Zoltán élete, halála és feltámadásai* (2011).